

INTRODUCERE

Într-un regim politic cu partid unic, în care viitorul este descris în termenii ideologiei marxist-leniniste iar obiectivele politice și economice ale partidului sunt descrise în aceeași termeni, analiza politicii externe nu poate ignora latura ideologică și relațiile la nivel de partid. Fără a ne angaja în aprecieri cu privire la măsura în care activitatea internațională a PCR a fost condiționată de imperative marxist-leniniste sau interese naționale, nu putem neglija faptul că relațiile dintre Uniunea Sovietică și statele satelit au fost concepute pe filiera partidelor comuniste locale. Aceste partide au fost aduse la putere de către Moscova la sfârșitul celui de-al doilea război mondial și aceste partide au fost acelea care și-au asumat sarcina construirii socialismului în aceste țări, după preluarea puterii. Indiferent cât de numeroase sau profunde au fost imixtiunile sovietice directe în activitatea de partid și de stat din aceste țări, partidul comunist local a fost instrumentul impunerii unui regim politic similar și partenerul privilegiat de discuție în relația cu Moscova, superior organelor de stat din punctul de vedere al importanței atribuite de hegemon. De asemenea, fie că politica acestuia emula inițiativele și viziunile sovietice, fie că era elaborată pe plan local (național), politica externă era întotdeauna justificată și explicată în termenii ideologiei marxist-leniniste, chiar și atunci când se îndepărta de aceasta.¹

¹ Sau mai ales atunci când se îndepărta de aceasta. Este binecunoscut faptul că în polemica sino-sovietică, ambele părți s-au acuzat reciproc în mod special de trădarea principiilor marxist-leniniste („revizionism”, „șovinizm de mare putere”, „aventurism”, „maoism”, toate aceste concepte implicau un grad de îndepărtare, de „deviere” față de marxism-leninism). Este cunoscută strategia conducerii PMR de a-și justifica pozițiile diferite față de cele ale Moscovei în special prin citate din V.I. Lenin. Vezi: Ruxandra Ivan, „Între internaționalismul proletar și național-comunismul autarhic. Politica externă sub regimul comunist”, în Ruxandra Ivan, coord., „Transformarea socialistă”. *Politici ale regimului comunist între ideologie și administrație*, Editura Polirom, Iași, 2009, p. 109; *Declarație cu privire la poziția Partidului Muncitoresc Român în problemele mișcării comuniste și muncitorești internaționale adoptată de Plenara lărgită a CC al PMR din aprilie 1964*, Editura Politică, București, 1964; Paul Niculescu-Mizil, *O istorie trăită: memorii*, vol. 1, Editura Enciclopedică, București, 2002.

Sfera internațională de acțiune a partidelor comuniste, fie că erau plasate sub control sovietic, fie că nu erau, a fost reprezentată de mișcarea comunistă internațională. Aceasta reprezenta cadrul organizatoric, dar și ideologic al acțiunii internaționale, pe baza premisei marxist-leniniste privind caracterul internaționalist al comunismului și pe baza experienței organizatorice interbelice, reprezentată de Internaționala Comunistă. Mișcarea comunistă internațională a continuat să reprezinte pe plan extern cadrul de referință pentru toate partidele comuniste, chiar și atunci când mișcarea își pierduse caracterul organizat, ierarhic, după desființarea Internaționalei Comuniste. Înțelegerea relațiilor la nivel de stat dintre țările comuniste sau a politicii lor externe este așadar strict dependentă de înțelegerea relațiilor lor la nivel de partid și a modului în care se raportau la – și acționau în interiorul – mișcării comuniste internaționale.

Cu intenția de a contribui la mai buna cunoaștere și înțelegere a politicii externe a României, această lucrare și-a propus să analizeze în primul rând politica internațională a partidului, respectiv modul în care PCR a acționat în mișcarea comunistă internațională, modul în care s-a raportat la aceasta precum și relațiile cu alte partide comuniste. Analiza relațiilor la nivel de partid, precum și viziunea și poziția PCR în mișcarea comunistă internațională au potențialul de a îmbunătăți cunoașterea, de a nuanța concluzii deja formulate în literatura științifică și de a formula explicații suplimentare cu privire la activitatea internațională a României în intervalul de referință.

Relațiile la nivel de partid și poziția comuniștilor români în cadrul mișcării comuniste internaționale au fost tratate până în prezent în cadrul unor tematici de cercetare mai ample, dedicate în mod special relațiilor româno-sovietice sau româno-chineze. O mențiune specială în acest sens merită lucrările semnate de Dan Cătănuș, care a cercetat pe larg poziția PMR în cadrul disputei sino-sovietice, publicând numeroase contribuții de o valoare deosebită. Studiile și documentele publicate de Dan Cătănuș au lămurit numeroase aspecte mai puțin cunoscute ale relațiilor dintre români, pe de o parte, și sovietici și chinezi de cealaltă parte, ilustrând atât curajul pozițiilor asumate de conducerea PMR, cât și limitele acestora, ridicând totodată în dezbatere problematici noi, care evidențiază echilibristica fina

realizată de regimul Gheorghiu-Dej între cele două mari partide.² Aceeași problematică a fost analizată și în largul studiu introductiv semnat de Florian Banu și Liviu Țăranu și dedicat Declarației PMR din 1964.³ Despre urmările acesteia în relațiile româno-sovietice s-a ocupat și Vasile Buga, volumul de documente publicat de acesta despre întâlnirea de la Moscova din iulie 1964 între conducerea PMR și cea a PCUS fiind remarcabil prin faptul că relevă foarte bine diferențele de viziune dintre cele două partide în problemele mișcării comuniste internaționale și modul în care partea română a administrat relația cu Uniunea Sovietică după Declarația din 1964.⁴ Pentru înțelegerea relațiilor româno-sovietice în perioada de referință, o contribuție fundamentală este reprezentată de sinteza întocmită pe baza unui vast material documentar provenit din arhivele românești și sovietice de cercetătorul Vasile Buga.⁵

Contribuții esențiale au fost publicate și de istoricul clujean Mihai Croitor, care și-a concentrat cercetările asupra problemei chineze în relațiile externe ale PMR, analizând de asemenea nuanțele și fluctuațiile poziției PMR față de China, Uniunea Sovietică și Iugoslavia.⁶ Mihai Croitor a dedicat și un volum distinct consfătuirii partidelor comuniste și muncitorești de la Moscova, din 1960.⁷

Pentru perioada regimului Ceaușescu, o importanță deosebită o au contribuțiile istoricului Mihai Retegan, în special cercetările sale asupra evenimentelor din cursul anului 1968 și a poziției adoptată de

² Dan Cătănuș, *Tot mai departe de Moscova... Politica externă a României 1956-1965*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2011; idem, *Între Beijing și Moscova. România și conflictul sovieto-chinez*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2004.

³ Florian Banu, Liviu Țăranu, *Aprilie 1964. „Primăvara de la București”. Cum s-a adoptat „Declarația de independență” a României?*, Editura Enciclopedică, București, 2004.

⁴ Vasile Buga, *O vară fierbinte în relațiile româno-sovietice. Convorbirile de la Moscova din iulie 1964*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2012.

⁵ Vasile Buga, *Pe muchie de cuțit. Relațiile româno-sovietice 1965-1989*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2013.

⁶ Mihai Croitor, *România și conflictul sovieto-chinez (1956-1971)*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2009; Mihai Croitor, Sanda Borșa, *Triughiul suspiciunii. Gheorghiu-Dej, Hrușciov și Tito (1954-1964)*, vol. I și II, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2014.

⁷ idem, *La București s-a scris „sciziune!” Consfătuirea partidelor comuniste și muncitorești din iunie 1960*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2013.

conducerea de partid și de stat în privința intervenției sovietice în Cehoslovacia.⁸ De asemenea, o lucrare care tratează problema relațiilor româno-chineze și implicit impactul acestora asupra relațiilor româno-sovietice este cea semnată de istoricul chinez Lui Yong, deși pe baza unei documentări de arhivă devenită insuficientă în prezent.⁹ În privința relațiilor sino-române în timpul lui N. Ceaușescu, au fost publicate două volume foarte consistente de documente diplomatice, care descriu relațiile la nivel de stat dar au semnificații importante și pentru relațiile inter-partinice.¹⁰ Lucrări dedicate în mod special relațiilor româno-sovietice la nivel de partid și evoluțiilor din mișcarea comunistă internațională sunt relativ puține în comparație cu cele dedicate perioadei 1960-1964, însă pot fi menționate o serie de sinteze care ating tangențial și această problematică.¹¹

Memorialistica asupra perioadei este foarte importantă și pot fi menționate în acest caz în primul rând interviurile realizate de Lavinia Betea cu personalități marcante ale regimului, direct implicate în desfășurarea evoluțiilor descrise în această lucrare, precum Alexandru Bârlădeanu, Ion Gheorghe Maurer, Corneliu Mănescu.¹² Au publicat memorii și amintiri și alți membri ai conducerii superioare de partid, care cuprind referiri la tematica dezbătută în acest studiu,

⁸ Mihai Retegan, 1968. *Din primăvară până în toamnă*, Editura Rao, București, 1998. Atitudinea României față de criza cehoslovacă a reprezentat subiectul a numeroase cercetări, dintre care le amintim doar pe câteva dintre cele mai recente: Lavinia Betea (coord.), Cristina Diac, Florin-Răzvan Mihai, Ilarion Țiu, *21 august 1968. Apoteoza lui Ceaușescu*, Editura Polirom, Iași, 2009; 1968. *Primăvara de la Praga. Documente diplomatice ianuarie 1968-aprilie 1969*, ediție de Dumitru Preda, Editura MondoMedia, București, 2009.

⁹ Liu Yong, *Sino-Romanian Relations 1950s-1960s*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2006.

¹⁰ Romulus Ioan Budura, coord., *Relațiile româno-chineze 1880-1974. Documente*, Ministerul Afacerilor Externe – Arhivele Naționale, București, 2005; idem, *Politica independentă a României și relațiile româno-chineze 1954-1975. Documente*, Arhivele Naționale ale României, București, 2008.

¹¹ Adam Burakowski, *Dictatura lui Nicolae Ceaușescu 1965-1989. Geniul Carpaților*, Editura Polirom, Iași, 2011; Emanuel Copilaș, *Geneza leninismului romantic. O perspectivă teoretică asupra orientării internaționale a comunismului românesc 1948-1989*, Institutul European, Iași, 2012.

¹² Vezi varianta republicată într-un singur volum a celor trei interviuri: Lavinia Betea, *Partea lor de adevăr*, Editura Compania, București, 2009.

precum Paul Niculescu-Mizil și Ștefan Andrei.¹³ Cu toate acestea, informațiile furnizate de către cei implicați direct în aceste evoluții sunt relativ sumare și nu cuprind descrieri și analize consistente ale evenimentelor pe care le vom prezenta mai jos. Trebuie menționat însă că, în multe cazuri, cercetările de arhivă confirmă în bună măsură afirmațiile chiar și sumare ale acestora.

Titlul lucrării este justificat de influența deosebită pe care a avut-o secretarul general al PCR, Nicolae Ceaușescu, asupra activității internaționale pe linie de partid și de stat, cu atât mai mult cu cât în intervalul de referință, prestigiul național și internațional al acestuia a cunoscut o ascensiune spectaculoasă, din rațiuni de politică externă în primul rând.¹⁴ De asemenea, în intervalul de referință, înlăturarea progresivă a altor membri influenți ai conducerii superioare de partid și promovarea unor oameni mai tineri au condus de asemenea la creșterea autorității exercitate de N. Ceaușescu asupra aparatului de partid și de stat.¹⁵ La rândul său, intervalul de referință este justificat prin faptul că în 1967 a avut loc consfătuirea partidelor comuniste și muncitorești din Europa, la Karlovy Vary – prima după preluarea conducerii PCR de către N. Ceaușescu – iar în 1976, la Berlin, a avut loc ultima astfel de consfătuire.

Așadar, lucrarea are în centru consfătuirile partidelor comuniste și muncitorești ca forme de manifestare ale mișcării comuniste internaționale în plan organizatoric. După desființarea Internaționalei Comuniste în 1943, Moscova a continuat să-și exercite influența și controlul asupra celorlalte partide comuniste în același mod și prin mijloace similare pentru mult timp. Cu toate acestea, după al doilea

¹³ Paul Niculescu-Mizil, *op. cit.*; idem, *O istorie trăită. Memorii, vol. II. București, Moscova, Praga, Bologna*, Editura Democrația, București, 2003; Ștefan Andrei, *Din frac în zeghe. Istoriile mele dintr-un pătrar de veac românesc*, Adevărul Holding, București, 2013.

¹⁴ Acest fapt a fost remarcat de majoritatea autorilor care s-au ocupat fie de perioadă, fie de tematica politicii externe a regimului Ceaușescu. Pentru câteva exemple, vezi: Stephen Fischer-Galați, *Europa de Est și războiul rece*, Institutul European, Iași, 1996, p. 53-55; Dennis Deletant, *România sub regimul comunist*, ediția a II-a, Fundația Academia Civică, București, 2006, p. 181-182; Anneli Ute Gabanyi, *Cultul lui Ceaușescu*, Editura Polirom, Iași, 2003, p. 59.

¹⁵ Adam Burakowski, *op. cit.*, p. 135-145; Pierre du Bois, *Ceaușescu la putere. Anchetă asupra unei ascensiuni politice*, Editura Humanitas, București, 2008; p. 127-136; Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*, Editura Polirom, Iași, 2005, p. 242-246.

război mondial, Uniunea Sovietică și-a concentrat presiunile asupra acelor partide care serveau sau aveau potențialul de a servi în mod direct interesele sale de stat, cum este cazul cu partidele central și est-europene sau cu cele occidentale.¹⁶

Controlul sovietic a fost însă subminat treptat de evoluția mișcării comuniste internaționale, în mod distinct prin ascensiunea la putere a unor partide care nu erau dependente de sprijinul sovietic și care, din această cauză, au contestat relațiile de inegalitate care existau. Un bun exemplu în acest caz este reprezentat de Uniunea Comuniștilor Iugoslavi.¹⁷ Dacă în perioada anterioară obținerii puterii, majoritatea partidelor acceptau relații de subordonare față de Moscova din cauza lipsei de experiență și a dependenței de sprijin extern, după obținerea puterii și a tuturor resurselor politice și materiale ale puterii de stat, relația de subordonare a fost tot mai dificil de acceptat. În perioada stalinistă totuși, mișcarea comunistă internațională a continuat să aibă o formă organizată, instituțională, deși într-o variantă extrem de restrânsă, prin Biroul Informativ al Partidelor Comuniste.

Prin însăși compoziția sa, Biroul Informativ ilustrează restrângerea pretențiilor sovietice de control asupra acelor partide care serveau interesele sale de stat în contextul războiului rece. După moartea lui Stalin însă, N.S. Hrușciov a încercat să redefinească relațiile din interiorul mișcării comuniste internaționale într-un cadru mai echitabil, care să ofere un plus de viabilitate relațiilor inter-partinice, pe termen lung.¹⁸ De asemenea, în timpul lui N.S. Hrușciov, PCUS și-a îndreptat atenția tot mai mult și către alte partide comuniste, în special cele care activau în spațiul extra-european. Această tendință reformistă a fost ilustrată fidel de decizia desființării Biroului Informativ al Partidelor Comuniste în 1956, decizie care, la fel ca și desființarea Internaționalei Comuniste în 1943, reprezenta și un mesaj de disociere față de trecut, mesaj adresat atât partidelor comuniste, cât mai ales

¹⁶ Gheorghe Buzatu, *România și marile puteri (1939-1947)*, Editura Enciclopedică, București, 2003, p. 431 *et passim*.

¹⁷ Florin Constantiniu, Adrian Pop, *Schisma roșie. România și declanșarea conflictului sovieto-iugoslav (1948-1950)*, Editura Compania, București, 2007, p. 35

¹⁸ Vladimir Tismăneanu, *Reinventarea politicului. Europa Răsăriteană de la Stalin la Havel*, ediția a II-a, Editura Polirom, Iași, 2007, p. 75.

occidentului, în contextul promovării doctrinei coexistenței pașnice, după Congresul al XX-lea al PCUS.¹⁹

Desființarea formelor instituționale de organizare a mișcării comuniste internaționale, fie mai largi, fie mai restrânse, a creat o situație în care Moscova reușea mult mai greu să controleze sau să influențeze celelalte partide comuniste. Evenimentele din 1956 din Polonia și Ungaria au impus însă, în viziunea sovietică, necesitatea păstrării unui asemenea control, fie și sub alte forme. Soluția pentru care a optat conducerea sovietică a fost cea a consfătuirilor internaționale ale partidelor comuniste, o formă non-instituțională, dar care avea potențialul de a impune o linie comună, facilitând controlul sovietic și simulând unitatea ierarhică a mișcării, așa cum fusese aceasta în perioada Internaționalei Comuniste. Au fost organizate două consfătuiri internaționale ale partidelor comuniste și muncitorești, în 1957 și 1960, la care s-a adăugat o consfătuire mult mai restrânsă, organizată în 1965.

Comuniștii români au participat la primele două dar au refuzat să participe la cea de-a treia. În condițiile emergenței și acutizării disputei sino-sovietice, influența și prestigiul Moscovei în mișcarea comunistă internațională au avut mult de suferit, numeroase partide precum cel albanez, cel român și din nou cel iugoslav, revendicând o autonomie mai largă sau mai restrânsă față de Moscova, contestând implicit rolul istoric al PCUS ca centru al mișcării comuniste internaționale. Fenomene similare s-au făcut simțite și în rândul partidelor din Europa occidentală. Astfel, după înlăturarea lui N.S. Hrușciov de la putere, noua echipă de conducere sovietică în frunte cu L.I. Brejnev, a căutat să refacă prestigiul și influența care fuseseră anterior pierdute. Deoarece reorganizarea instituțională a mișcării nu mai era posibilă la acel moment, conducerea sovietică a recurs la metoda consfătuirilor internaționale ca formă de reafirmare a unității în jurul Moscovei, formă ce avea potențialul de a confirma statutul privilegiat al PCUS în mișcare și care ar fi izolat totodată China, plasând-o în afara mișcării comuniste.

Lucrarea de față urmărește poziția PCR față de aceste încercări, modul în care a încercat să compromită obiectivele sovietice de reafirmare a unității în jurul centrului moscovit, promovând în schimb o

¹⁹ Stéphane Courtois, *Comunism și totalitarism*, Editura Polirom, Iași, 2011, p. 127-129.

altă formă a unității, care să includă China sau cel puțin – dacă acest lucru nu era cu putință – să conteste unitatea de tip ierarhic, structurată în jurul unui centru, în favoarea unei unității multipolare, apropiată de teza comuniștilor italieni privind „policentrismul” mișcării comuniste.

Au fost atribuite câte un capitol fiecărui astfel de eveniment (Karlovy Vary 1967, Budapesta 1968, Moscova 1969, Berlin 1976), capitol care tratează modul în care PCR a influențat desfășurarea evenimentului respectiv, importanța atribuită evenimentului de partea română dar și de celelalte partide, cu precădere cel sovietic. Alte capitole au fost rezervate pentru dezbaterea în acest cadru a relațiilor PCR cu alte mișcări și partide politice apreciate ca fiind „progresiste”, „antiimperialiste” și, deci, apropiate mișcării comuniste internaționale (socialiști, social-democrați, mișcările de eliberare națională). Încercarea de „lărgire” a mișcării comuniste către alte forțe politice necomuniste era o formă implicită de diluare a mișcării comuniste astfel încât influența sovietică să fie diminuată. Fiecare capitol analizează contextul internațional al problematicii respective și în mod deosebit formele și rațiunile poziției PCR.

Lucrarea va evidenția faptul că PCR a perceput într-adevăr existența unui pericol real de consolidare a controlului sovietic asupra partidelor comuniste și a angajat eforturi politice majore pentru a împiedica aceasta. Strategia PCR însă, va arăta acest studiu, nu a fost aceea de a se plasa în afara mișcării, cum era cazul cu chinezii sau cu albanezii, ci de a submina controlul sovietic din interior. Asigurarea independenței de acțiune față de Moscova a fost concepută nu prin izolarea față de mișcarea comunistă internațională, ci prin reforma mișcării pe asemenea baze și într-un asemenea spirit care să nu permită exercitarea controlului sovietic. Aceasta a fost de altfel una dintre trăsăturile distinctive ale politicii internaționale a PCR în perioada de referință.

Pentru a putea sublinia aspecte distincte ale politicii internaționale a PCR care au fost puțin sau deloc dezbătute în literatura de specialitate, lucrarea va acorda spații mai ample acelor evoluții care nu au fost analizate până în prezent și spații mai restrânse acelor evoluții care au constituit până în prezent subiectul unor lucrări numeroase. De asemenea, din rațiuni de spațiu și având în vedere volumul impresionant de material arhivistic disponibil, o serie de aspecte au fost tratate sub forma studiilor de caz, deoarece descrie-

rea relațiilor PCR cu toate partidele comuniste, socialiste, social-democrate sau cu mișcările de eliberare națională ar fi ocupat un spațiu enorm, fără a suplimenta în mod special concluziile cu nuanțe diferite.

Trebuie menționat de asemenea că foarte multe dintre aspectele discutate privesc concomitent atât politica de stat, cât și de cea de partid; acolo unde a fost posibil, am evitat tratarea problemelor pe linie de stat, pentru a ne concentra asupra celor pe linie de partid, deși în multe cazuri disocierea a fost extrem de dificilă (un bun exemplu este asistența acordată nord-vietnamezilor în războiul contra Statelor Unite, asistență care era acordată pe linie de stat dar din rațiuni care țineau de linia ideologică a partidului de solidaritatea internațională în lupta contra imperialismului).

Comuniștii români și unitatea mișcării comuniste internaționale (1948-1964)

Existența unui centru conducător al mișcării comuniste internaționale a fost enunțată, teoretizată și impusă celorlalte partide comuniste încă din 1919, când Lenin a luat inițiativa organizării la nivel internațional a mișcării comuniste, aducând argumente privind unitatea internațională a mișcării revoluționare comuniste²⁰. Internaționala Comunistă (Cominternul) a reprezentat nu doar centrul organizatoric – deseori financiar – al comunismului internațional, ci și centrul său ideologic. Având în vedere prestigiul lui Lenin și al Rusiei sovietice în rândul comuniștilor din întreaga lume, direcțiile ideologice impuse de acesta au fost în bună măsură acceptate, ceea ce a încurajat și confirmat pretențiile Moscovei de centru conducător al comunismului mondial.²¹

Un promotor activ al ideilor privind unitatea mișcării revoluționare internaționale a fost însuși Lev Troțki, autorul cunoscutei teze a revoluției permanente, care stabilea o legătură indestructibilă între succesul revoluției socialiste la nivel mondial și soarta revoluției în Rusia²². Locul unei Rusii socialiste, argumenta Troțki, nu putea fi

²⁰ V. I. Lenin, *Opere, vol. 28 iulie 1918 – martie 1919*, Editura de Stat pentru Literatură Politică, București, 1955, p. 478-479.

²¹ Martin McCauley, *Stalin și stalinismul*, Editura Meteor Press, București, 2010, p. 68.

²² Leon Trotski, *The History of the Russian Revolution*, trans. Max Eastman, Victor Gallancz Ltd., London, 1934, p. 1230.

decât în sânul unei Europe socialiste, altminteri revoluția era amenințată cu eșecul²³. Dincolo de aceste dezbatere intelectuale, de natură teoretică și filozofică pe care le-a găzduit Comintern-ul în primii săi ani, ideea unui centru al mișcării comuniste internaționale a dobândit – prin victoria lui Stalin în disputa cu Troțki – un mai pronunțat caracter politic, în defavoarea celui teoretic, un caracter administrativ și represiv chiar.²⁴ Stalin a folosit ideea ca parte a unei strategii de apărare, fie împotriva ascensiunii extremei drepte, înainte de al doilea război mondial, fie împotriva occidentului, după război. Consolidarea controlului Moscovei asupra mișcării comuniste internaționale reprezenta, în ambele conjuncturi, parte a răspunsului său în fața unui climat internațional ostil, mai ales în condițiile în care această ostilitate dobândise și o latură militară²⁵. Stalin argumenta că Uniunea Sovietică era refugiul mișcării comuniste internaționale în fața amenințărilor imperialiste și fasciste și din acest motiv trebuia susținută cu orice preț, fiind reduta cea mai de preț²⁶. De aceea, în fond, măsura credinței în socialism și revoluție au ajuns să fie apreciate de Comintern în funcție de dragostea și loialitatea față de Uniunea Sovietică.

După al doilea război mondial, această politică a căpătat un caracter mult mai complex, în condițiile în care Uniunea Sovietică nu mai era singura țară socialistă din lume, ci, așa cum susținea propaganda epocii, apăruse un „sistem socialist mondial”. Se știe că Stalin plănuia încă din timpul războiului diverse variante privind impunerea controlului său în țările central și est-europene²⁷. Un rol important

²³ Dmitri Volkogonov, *Troțki, eternul radical*, trans. Anca Irina Ionescu, Editura Lider, București, 1996, p. 222.

²⁴ Despre modul în care represiunea internă condusă de I.V. Stalin a afectat Internaționala Comunistă, vezi de pildă: Roy Medvedev, *Stalin și stalinism*, Editura Humanitas, București, 1991, p. 130-132.

²⁵ I.V. Stalin, *Opere, vol. IX 1926-1927*, Editura Partidului Muncitoresc Român, București, 1951, p. 29-30. Despre modul în care Moscova a folosit Internaționala Comunistă pentru a-și promova interesele externe în perioada interbelică, vezi: Laurențiu Constantiniu, *Uniunea Sovietică între obsesia securității și insecurității*, Editura Corint, București, 2010, p. 49 et passim.

²⁶ idem, *Raportul politic al Comitetului Central la Congresul al XVI-lea al PC(b)US al URSS 1930*, Editura Partidului Muncitoresc Român, București, 1951, p. 53-54

²⁷ Tatiana Volokitina, *Organizarea postbelică a României în proiectele sovietice*, în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 2-3/1997, p. 26. Vezi, de asemenea: Ioan Chiper,

Însă în opțiunile sale l-au jucat relațiile cu foștii aliați din timpul războiului, care au cunoscut din 1945 o puternică deteriorare, cauzată, printre altele, tocmai de politicile sovietice din Europa centrală și de est²⁸. Deteriorarea acestor relații și ruptura la care s-a ajuns în final au impus radicalizarea politicilor de sovietizare și o revenire implicită la retorica de tip cominternist, care fusese abandonată un timp, în condițiile colaborării cu puterile occidentale în război²⁹. Pentru a doua oară, politica de securitate sovietică, așa cum era concepută de Stalin, implica ralierea mișcării comuniste internaționale în jurul Moscovei, doar că de această dată nu mai era vorba de partide aflate în bună măsură în ilegalitate, ci de statele pe care aceste partide le controlau, cu toate resursele economice, politice și militare de care acestea dispuneau³⁰.

În condițiile sovietizării și existenței unui sistem socialist internațional, conceptul de unitate a mișcării comuniste internaționale capătă noi accente, inexistente anterior. Cât timp construirea socialismului în alte țări nu era decât o chestiune teoretică, în anii interbelici, problema modelului de urmat rămăsese una secundară. Pentru Moscova, era mult mai important ca partidele comuniste din lume – incapabile de altfel să construiască socialismul, nefiind la putere – să fie obediente, modelul construirii socialismului rămânând o chestiune care aparținea viitorului îndepărtat. După război însă, sovietizarea Europei centrale și de răsărit a pus cu acuitate problema modelului de urmat. Tocmai de aceea, problema unității mișcării comuniste internaționale implica o nouă componentă, respectiv a modelului bolșevic de construire a socialismului. Modelul bolșevic a fost transpus orbește în țările aflate în sfera sovietică de influență, ca fiind singurul

Florin Constantiniu, Adrian Pop, *Sovietizarea României. Percepții anglo-americane 1944-1947*, Editura Iconica, București, 1993, p. 136.

²⁸ Cosmin Popa, *1945-1953: URSS între reforma ideologică și declanșarea unor noi epurări*, în *Studii și Materiale de Istorie Contemporană*, serie nouă, vol. I/2002, p. 126.

²⁹ Eduard Mark, *Revolution by Degrees. Stalin's National-Front Strategy for Europe 1941-1947*, Working Paper no. 31, Woodrow Wilson International Center for Scholars, Washington, 2001, p. 41.

³⁰ Andrei Jdanov, *Despre situația internațională. Raport făcut la Consfătuirea informativă a reprezentanților unor Partide Comuniste, ce a avut loc la sfârșitul lunii septembrie 1947, în Polonia*, Editura Partidului Comunist Român, București, 1947, p. 16-18.

valabil, verificat istoric³¹. Unitatea se reflecta de această dată nu doar în subordonarea față de Moscova, ci și în adoptarea aceluiași model de construire a socialismului.

Exercițiul de bază al unității – sau mai degrabă al uniformității, având în vedere existența modelului unic – îl reprezintă schisma sovieto-iugoslavă. Ralierea partidelor comuniste în jurul Moscovei în condițiile disputei cu Tito reprezenta modelul de unitate internațională a mișcării comuniste, pe care Stalin și-l dorea cel mai mult³². În perioada interbelică, testul nu consta în ralierea împotriva dreptei, ci împotriva social-democrațiilor, care concureau comunismul pe același palier și cu aceleași argumente³³. În perioada postbelică, se regăsește același tipar de acțiune: nu solidaritatea împotriva „imperialismului” este testul – oricât de importantă ar fi fost aceasta – ci solidaritatea contra unui alt partid comunist, dar care, scăpând controlului centrului unic, submina unitatea, așa cum era aceasta concepută de Stalin³⁴. Partidul din România fiind unul mărunț și periferic, care a supraviețuit anilor ilegalității doar cu ajutorul Comintern-ului și care depindea de sprijinul sovietic pentru a supraviețui la putere, își pusese toate speranțele în ajutorul Moscovei. Cea mai mare parte a oamenilor aflați la vârf fuseseră formați la Moscova și educați în spiritul loialității față de Stalin. Veniți la putere și confrunțați cu acțiuni ostile precum adversitatea puterilor occidentale sau rezistența din munți, comuniștii români se simțeau la fel de vulnerabili ca și înainte, la fel de dependenți de sprijinul sovietic.³⁵

Din acest punct de vedere, unitatea mișcării comuniste internaționale, în accepțiunea sovietică, reprezenta garanția propriei securități.

³¹ E. Burdjalov, *Importanța internațională a experienței istorice a Partidului Bolșevic*, în *Probleme Externe*, nr. 6/Octombrie 1948, p. 7.

³² *Comunicat asupra Consfătuirii Biroului Informativ al Partidelor Comuniste*, Editura Partidului Muncitoresc Român, București, 1948, p. 9-12.

³³ I.V. Stalin, *Opere, vol. 9 decembrie 1926 – iulie 1927*, Editura Partidului Muncitoresc Român, București, 1951, p. 63-64. Vezi, de asemenea: Cyril Lionel Robert James, *World revolution, 1917-1936: the rise and fall of the Communist International*, Humanities Press, 1993, p. 353.

³⁴ Adam Ulam, *Titoism and the Cominform*, Harvard University Press, Cambridge, 1952, p. 136.

³⁵ Vladimir Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, ediția a II-a, Editura Humanitas, București, 2008, p. 123. Vezi, de asemenea: Paul Nistor, *Înfruntând Vestul. PCR, România lui Dej și politica americană de îngrădire a comunismului*, Editura Vremea, București, 2006, p. 119.

În anii grei ai stalinismului, în intervalul 1949-1952 mai ales, ajutorul Uniunii Sovietice părea singura speranță³⁶. Partidul Muncitoresc Român a fost, de aceea, un susținător al unității internaționale și al modelului bolșevic. Industrializarea de tip stalinist părea exact ceea ce îi trebuia unei țări înapoiate și agrare ca România și a reprezentat în permanență unul dintre obiectivele fundamentale ale regimului.³⁷ De altfel, PMR nici nu avea prea multe alte opțiuni, având în vedere vulnerabilitatea sa. Gheorghiu-Dej a înțeles puterea în aceeași termeni ca și Stalin, nu doar pe plan intern, ci și pe plan extern.

Problema a intervenit în momentul în care, după ce a eliminat cel mai important nucleu opoziționist și și-a consolidat puterea în partid într-o manieră în care nimeni nu o făcuse până atunci, Gheorghiu-Dej s-a simțit amenințat tocmai de... Moscova. Moartea lui Stalin și schimbările pe care le plănuia Hrușciiov îi amenințau poziția lui Gheorghiu-Dej, poziție pe care se străduise atât de mult să o obțină; el nu putea tolera o soartă similară cu cea a lui Mátyás Rákosi, chemat la Moscova și insultat, umilit, silit să „abdice”, în vara lui 1953³⁸. Moscova îi cerea lui Gheorghiu-Dej să renunțe la planul de industrializare, inspirat de modelul stalinist și de care Gheorghiu-Dej era atașat atât de mult³⁹.

Regimul a înțeles atunci că singura soluție pentru propria supraviețuire și dezvoltare era să se bazeze doar pe sine însuși, pe propriile forțe. A fost o concluzie dureroasă, cu implicații periculoase, dar care a sădit germeii pentru „dizidența” României în blocul comunist, mulți ani mai târziu. La rândul său, Hrușciiov se simțea la rândul său vulnerabil, din rațiuni diferite. Conducerea partidului, pe care o obținuse după moartea lui Stalin, nu-i garanta nimic fără controlul resorturilor aferente. În plus, situația pe care o moștenise Hrușciiov era foarte dificilă atât pe plan economic cât și pe plan politic, inclusiv

³⁶ *Raport Politic General făcut de tov. Gh.Gheorghiu-Dej la Congresul P.M.R. din 21-23 februarie 1948*, Editura PMR, p. 6-7.

³⁷ Stelian Tănase, *Elite și societate. Guvernarea Gheorghiu-Dej 1948-1965*, Editura Humanitas, București, 2006, p. 180; Liviu Țăranu, *România în Consiliul de Ajutor Economic Reciproc 1949-1965*, Editura Enciclopedică, București, 2007, p. 35-36

³⁸ János Rainer, *The New Course in Hungary in 1953*, Working Paper nr. 38, Woodrow Wilson International Center for Scholars, Washington, 2002, p. 31.

³⁹ Liviu Țăranu, „Noul Curs” în politica economică a României comuniste. August 1953, I”, în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 1-2/2004, p. 147.

în relațiile cu sateliții⁴⁰. În această ultimă privință, Hrușciov a încercat să schimbe natura relațiilor pentru a reduce presiunea de pe umerii Uniunii Sovietice. Uniformitatea lui Stalin însemna, printre altele, și o strânsă dependență a sateliților de URSS, dependență care se transformase într-o grea povară. În privința relației cu lumea exterioară, noua echipă de conducere încerca să dezamorseze conflictele generate de Stalin, precum agravarea relațiilor cu occidentul în contextul războiului din Coreea sau eșecul în relația cu Iugoslavia⁴¹. Toate acestea aveau implicații majore asupra modului în care ideologia era înțeleasă și „tradusă”.

Primul semnal a fost dat de vizita pe care Hrușciov a efectuat-o la Belgrad, ca dovadă a reconcilierii sovieto-iugoslave, în mai 1955⁴². Amenințarea devierii naționaliste (titoiste) își pierdea greutatea iar unicitatea modelului bolșevic de construire a socialismului era pusă sub semnul întrebării, în condițiile reconcilierii. Pe moment, Hrușciov a încercat să minimalizeze impactul, prin diverse semnale adresate sateliților, însă tăvălugul schimbărilor nu mai putea fi oprit⁴³. Dacă schimbarea echipelor de conducere din unele democrații populare subrezise deja coeziunea blocului comunist, aceasta a fost și mai mult periclitată de *Raportul Secret* al lui Hrușciov de la al XX-lea Congres al PCUS, care așeza conducerile comuniste din statele satelit într-o postură foarte vulnerabilă, după cum au dovedit foarte repede evenimentele anului 1956.⁴⁴ Confruntat cu discuțiile tot mai aprinse privitoare la abuzurile stalinismului și cu cererile imperioase de reformă, Hrușciov a făcut un pas înapoi, prin publicarea cunoscutei Declarații din 30 octombrie 1956, cu privire la relațiile dintre Uniunea Sovietică și democrațiile populare. Documentul recunoștea

⁴⁰ Mark Kramer, „The Early Post-Stalin Succession Struggle and Upheavals in East-Central Europe. Internal and External Linkages in Soviet Policy Making (Part I)”, în *Journal of Cold War Studies*, vol. I, nr. 1/1999, p. 7-10.

⁴¹ Martin McCauley, *Rusia, America și războiul rece 1949-1991*, Editura Polirom, Iași, 1999, p. 58.

⁴² Michael Shafir, „Eastern Europe”, în Martin McCauley, ed., *Khrushchev and Khrushchevism*, MacMillan, London, 1987, p. 162.

⁴³ *Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român*, în ANIC, fond CC al PCR – secția Relații Externe, dosar nr. 62/1955., f. 1-2.

⁴⁴ Vladimir Tismăneanu, „Prima lovitură. Anul 1956: începutul dezagregării comunismului”, în Vladimir Tismăneanu, Doina Jela, coord., *Ungaria 1956: revolta minților și sfârșitul mitului comunist*, Editura Curtea Veche, București, 2006, p. 110-114.

greșelile comise în trecut inclusiv în privința acestor relații și enunța ca principii de bază ale relațiilor dintre statele blocului comunist neamestecul în treburile interne, egalitatea și avantajul reciproc, respectarea integrității teritoriale⁴⁵.

Evenimentele din Polonia și mai ales cele din Ungaria, care au avut loc în toamna anului 1956, precum și admiterea explicită a abuzurilor săvârșite în trecut de către Uniunea Sovietică în relațiile cu alte state socialiste, au contribuit la compromiterea prestigiului și autorității de care se bucura Moscova în blocul comunist. În lunile care au urmat intervenției din Ungaria, Hrușciov simțea mai mult ca oricând nevoia unei reafirmări a solidarității mișcării comuniste internaționale în jurul Uniunii Sovietice. Astfel, problema unității mișcării comuniste internaționale revenea pe agendă, deși în alte condiții și în alți termeni. Reprezentative pentru noua abordare hrușciovistă a relațiilor din sânul mișcării comuniste internaționale sunt cele două consfătuiri internaționale ale partidelor comuniste și muncitorești, care au avut loc în 1957 și în 1960. Declarațiile adoptate de acestea reflectă foarte bine atât intențiile cât și limitele care condiționau abordarea sovietică asupra relațiilor între state. În 1957 Hrușciov se afla sub presiunea evenimentelor din toamna anului precedent și resimțea în mod imperativ nevoia unei ralieri politice și ideologice a mișcării comuniste în jurul său⁴⁶. În 1960 însă, atmosfera se calmase și liniile directoare ale noii interpretări ideologice sunt mai clare.

Istoricul Dan Cătănuș a remarcat faptul că una dintre semnificațiile consfătuirii internaționale a partidelor comuniste și muncitorești din 1957 a fost aceea de a reafirma rolul Moscovei ca centru conducător în mișcarea comunistă, după tulburările anului precedent.⁴⁷ Hrușciov însă era obligat să redefinească relațiile cu celelalte partide comuniste în așa fel încât să permită un spațiu de manevră mai larg,

⁴⁵ Aceste principii fuseseră pentru prima dată cuprinse în Acordul sino-indian asupra Tibetului din 1954 și fuseseră preluate de către Conferința statelor nealiniate de la Bandung, din aprilie 1955. Anterior, în februarie 1955, o Declarație a Sovietului Suprem al URSS reiterase principiile respective, afirmând că ele reprezintă baza relațiilor externe ale Uniunii Sovietice. Vezi: David J. Dallin, *Soviet Foreign Policy after Stalin*, Greenwood Press Publishers, 1975, p. 297.

⁴⁶ Aleksandr Stykalin, „Consfătuirile de la Moscova ale partidelor comuniste și muncitorești, noiembrie 1957”, în *Arhivele totalitarismului*, nr. 1-2/2008, p. 89-90

⁴⁷ Dan Cătănuș, *Tot mai departe de Moscova...*, p. 151.

subliniind însă în același timp faptul că modelul titoist nu este totuși o opțiune, mai ales pentru acele partide aflate la putere în țările Pactului de la Varșovia. Libertatea controlată, auto-cenzurată, părea a fi principiul la ordinea zilei. Documentul afirma: „*marxism-leninismul cere aplicarea creatoare a principiilor generale ale revoluției socialiste și construcției socialiste, în funcție de condițiile istorice concrete ale fiecărei țări, nu admite copierea mecanică a politicii și tacticii partidelor comuniste din alte țări.*”⁴⁸

Însă următorul paragraf completa: „*manifestările naționalismului și ale limitării naționale nu dispar în mod automat, o dată cu instaurarea orânduirii socialiste. Pentru consolidarea relațiilor frățești și a prieteniei dintre țările socialiste sunt necesare o politică marxist-leninistă, internaționalistă a partidelor comuniste și muncitorești, educarea oamenilor muncii în spiritul îmbinării internaționalismului cu patriotismul (...)*”⁴⁹

Grija față de eventuale „denaturări” sau „revizuri” ale marxism-leninismului, adică interpretări ce contraveneau intereselor sovietice, fusese o preocupare constantă a Moscovei, mai ales după reconcilierea cu Iugoslavia, când „contaminarea” cu „titoism” părea a fi o posibilitate reală.

Astfel, încă de la Consfătuirea restrânsă a PC-urilor din statele satelit, care a avut loc în ianuarie 1956, imediat după reconcilierea sovieto-iugoslavă, Hrușciov a atras atenția că democrațiile populare trebuiau să-și îmbunătățească relațiile cu Iugoslavia, fără a renunța totuși la punctele lor de vedere. Reconcilierea era utilă la nivel de stat, susținea Hrușciov, pentru a lua o armă de propagandă din mâinile dușmanilor, ale imperialiștilor, dar la nivel de partid pozițiile trebuiau menținute: „partidele frățești trebuie să îmbunătățească relațiile cu Iugoslavia, dar principial, fără concesii nejuste”, afirma liderul sovietic⁵⁰. Titoismul, vroia el să spună, nu era un curs acceptabil pentru democrațiile populare. De asemenea, în cadrul Consfătuirii din 1957, Hrușciov a reiterat același punct de vedere, chemând la menținerea purității ideologiei în fața atacurilor: „(...) trebuie să

⁴⁸ *Declarația Consfătuirii reprezentanților partidelor comuniste și muncitorești (noiembrie 1960)*, Editura Politică, București, 1960, p. 25.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 25-26.

⁵⁰ *Note 6-12. I. 1956*, în ANR, fond CC al PCR, secția Relații Externe, dosar nr. 95/1956, f. 17-18.

ținem armele mereu pregătite. Iar arma noastră este marxism-leninismul. De aici urmează că trebuie să întărim neîncetat unitatea rândurilor proletare, să luptăm împotriva denaturărilor marxism-leninismului, să menținem puritatea ideologiei noastre”⁵¹

În concluzie, în privința modelului de urmat în construcția socialismului, semnalele Moscovei păreau contradictorii: pe de o parte era recunoscută justetea unui model național, pe de altă parte erau contestate „denaturările” ideologiei, care nu putea veni decât dintr-o prelucrare națională, adică diferită de cea a Moscovei.

Ceea ce părea a fi contradicție pentru ochii diletanților, nu era deloc așa pentru cei experimentați: cei vizați înțelegeau că este vorba de o lărgire a spațiului de manevră, că partidele căpătau posibilitatea de a se acomoda cu societatea după cum considerau de cuviință, dar că în permanență trebuia reținut faptul că relațiile „speciale” dintre PCUS și PC-urile din țările satelit vor continua să rămână relații... „speciale”. Libertatea controlată era soluția lui Hrușciiov. O altă linie directoare a Declarației – și este vorba atât de cea din 1957, cât și de cea din 1960, o reprezenta unitatea. În nenumărate pasaje termenul era repetat obsesiv, parcă cu intenția de a suplini deficitul de unitate reală din mișcarea comunistă. Unitatea tuturor partidelor comuniste, a mișcării comuniste internaționale în fața atacurilor era descrisă ca garanția supremă a securității pentru țările socialiste: *„forțele unite ale lagărului socialist reprezintă o garanție de nădejde pentru fiecare țară socialistă împotriva atentatelor din partea reacțiunii imperialiste. Astfel, unirea strânsă a statelor socialiste într-un singur lagăr, unitatea tot mai puternică și forța mereu crescândă a acestui lagăr asigură, în cadrul întregului sistem, în ansamblul lui, victoria deplină a socialismului.”⁵²*

Principiul unității era fundamental pentru conservarea dominației sovietice într-o mișcare comunistă internațională aflată în permanență extindere, mai ales în rândul țărilor lumii a treia, în contextul mișcării de de-colonizare, care ridica probleme cu totul diferite față de cele cu care se confruntase în perioada interbelică Comintern-ul.

⁵¹ *Consfătuirea reprezentanților partidelor comuniste și muncitorești din țările socialiste 14-16 noiembrie 1957. Stenogramă. Ședința I-a, 14 noiembrie seara, în ANIC, fond CC al PCR – secția Cancelarie, dosar nr. 1/1957, f. 13.*

⁵² *Declarația Consfătuirii reprezentanților partidelor comuniste și muncitorești..., p. 20-21.*

Unitatea însemna că nu erau permise puncte de vedere diferite, ceea ce reprezenta un avantaj evident pentru Uniunea Sovietică. *Unitate* însemna *unitate în jurul PCUS*. Cu toate acestea, nuanța reformistă însoțește și principiul unității: „călăuzindu-se după principiile egalității depline în drepturi, avantajului reciproc și întraajutorării tovarășești, statele socialiste perfecționează colaborarea economică, politică și culturală multilaterală (...)”⁵³ sau și mai explicit în paginile următoare: „cele cinci principii ale coexistenței pașnice, formulate în comun de către Republica Populară Chineză și Republica India, precum și tezele adoptate de conferința de la Bandung corespund intereselor păcii și ale popoarelor iubitoare de pace”⁵⁴.

Liderii comuniști est-europeni știau, în linii mari, să deosebească discursul propagandistic de planurile reale de acțiune ale Kremlinului. Cu toate acestea, o frântură de adevăr exista în toată această demonstrație de reformism: acceptarea tacită a faptului că Moscova nu putea păstra același grad de control asupra mișcării comuniste pe care îl avusese Stalin, deoarece mișcarea comunistă internațională se deosebea mult, în 1960, față de ceea ce fusese în cu două-trei decenii în urmă; era vorba de o generalizare a situației iugoslave – respectiv extinderea mișcării comuniste în spații asupra cărora Moscova nu avea autoritate.

În privința unității mișcării comuniste internaționale, comuniștii români au avut opinii foarte variate, în funcție de context, în funcție de posibilități și de interese. Așa cum s-a arătat anterior, în anii stalinismului PMR a fost obedient, după cum îi cerea poziția precară în cadrul societății, dar și situația relativ neclară a conducerii de partid, care s-a tranșat definitiv abia în 1952 prin epurarea grupului Pauker. După moartea lui Stalin au apărut primele tentative de emancipare de sub tutela sovietică, prudente, disimulate, și care s-au accentuat abia în contextul tulburărilor anului 1956⁵⁵.

Conducerea PMR vedea în unitatea mișcării comuniste internaționale garanția sa de securitate, fiind confruntată cu o ostilitate deosebită atât din partea occidentului, cât și din partea societății

⁵³ *Ibidem*, p. 24.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 36.

⁵⁵ Dan Cătănuș, „Relațiile externe ale României și influența factorului sovietic asupra acestora în primele două decenii postbelice”, în *Studii și Materiale de Istorie Contemporană*, vol. 1/2002, p. 222.